
UDK 329(497.6) HSS"1914/1929"
364.2:613.2](497.6)"1914/1929"

Stručni članak

Primljeno: 17. XI. 2007.

Ivica GLIBUŠIĆ

Filozofski fakultet u Mostaru

HSS-OV PRINOS SMANJENJU GLADI U HERCEGOVINI

Sažetak

U ovom se radu govori o djelovanju Hrvatske seljačke stranke (HSS) na smanjenju gladi na području Hercegovine. Uz slabije ili jače manifestiranje u određenim razdobljima, glad nije prestajala od Prvoga svjetskog rata pa sve do 1929. godine. Suša koja je uništila usjeve, nebriga državne vlast za stanovništvo koje nije dalo svoje glasove vladajućoj stranci ili koaliciji te smanjenje kvota za sadnju duhana, glavni su razlozi tako drastičnoj nestašici hrane. Po završetku Prvoga svjetskog rata i nakon što je stvorena nova država stanovništvo se ponadalo da će od državne vlasti dobiti pomoć za ublažavanje posljedica suše i smanjenje gladi kako bi se izbjeglo naglo povećanje broja umrlih. Budući da je odgovarajuća pomoć iz Beograda izostala, glavnu brigu o prehrani stanovništva preuzima HSS. Djelovanje HSS-ovaca očitovalo se u prikupljanju pomoći za gladno stanovništvo u Hercegovini i južnoj Dalmaciji. Prikupljena pomoć dijeljena je besplatno. Također, HSS je uz pomoć svojih zaklada i bankovnih kredita kupovao kukuruz i žito koje je potom slano u Hercegovinu i prodavano pod povoljnijim uvjetima od žita što su ga prodavali mjesni trgovci ili državne organizacije.

Politički protivnici optužili su HSS da koristi glad kako bi pridobio podršku lokalnoga stanovništva na izborima. Nakon intervencije HSS-a pomoć je stigla dijelom i od kotarskih pripomoćnih zadruga, Crvenoga križa i središnje vlasti. Pomoć koju su državne vlasti uputile u Hercegovinu dijeljena je diskriminacijski. Naime, istočna je Hercegovina, pretežno naseljena srpskim stanovništvom, dobivala veću pomoć od središnje i

zapadne Hercegovine koja je naseljena hrvatskim stanovništvom. Nemar državne vlasti u rješavanju problema gladi potvrđuju i brojna novinska izvješća te izvješća kotarskih ureda.

Ključne riječi: *Hrvatska seljačka stranka (HSS), Stjepan Radić, Mostarska oblast, Bosna i Hercegovina, Bariša Smoljan, Narodna skupština, glad, kukuruz, žito.*

Uvod

Na smanjenju gladi u Hercegovini tijekom Prvoga svjetskog rata radila je i Katolička crkva sa svojim duhovnim vođama među kojima se najviše isticao fra Didak Buntić. Po završetku rata Hercegovina je očekivala veću državnu skrb, no ona je izostala. Stanovništvo je bilo prepušteno samo sebi, što su političke stranke iskoristile za svoju promidžbu slanjem hrane na područje Mostarske oblasti. Tako je HSS preko svojih članova slao pomoć u hrani i lijekovima kako bi se smanjile posljedice gladi, razne bolesti i smrtnost. Stranačke novine *Narodna sloboda*, *Slobodni dom (Dom)* i *Narodni val* detaljno su izvještivale o nedostatku hrane kao posljedici suše, smanjenja sadnih kvota duhana i nebrige državne vlasti. Policijske su službe sprječavale da se u javnosti prezentiraju izvješća o povećanom broju umrlih. Unatoč takvoj represiji, službena kotarska izvješća ipak bilježe teško stanje na terenu upozoravajući da je Hercegovina na rubu propasti.

U više se znanstvenih radova govori o djelovanju Katoličke crkve na smanjenju gladi u Hercegovini, međutim manje se govorilo o HSS-ovu prinosu kao i o djelovanju njegova vodstva u Mostarskoj oblasti. Neosporiva je činjenica da je HSS najugroženije hrvatsko stanovništvo, iz gladu zahvaćenih područja Hercegovine, Dalmacije i Like, naselio na područje istočne Slavonije. Tako se popravio i postotni udio Hrvata na tom prostoru jer su radikali također na to područje naseljavali srpsko stanovništvo iz siromašnijih krajeva.

Poseban problem bio je smanjenje sadnih kvota u mostarskom i ljubuškom kotaru. Zemlja je ostala neobrađena, a narod nije imao novca za kupovinu hrane. Državni monopol i radikalistička politika učinila je od

Hercegovine prosjačku provinciju. Pomoć Zagrebačke oblasne skupštine i HSS-a bila je od presudne važnosti za preživljavanje stanovništva na području Mostarske oblasti. Dana 31. ožujka 1928. Narodna skupština donosi odluku o oprostima svih monopolskih kazna za sadioce duhana te određuje da im se isplati obustavljena otkupnina. Ta je odluka donekle poboljšala stanje na terenu. Oblasna skupština Mostarske oblasti i njezino vodstvo predvođeno Barišom Smoljanom te su godine (1928.) dali velik prinos na pronalaženju sredstava za kupovinu potrebnih količina hrane. Skupštinsko je vodstvo svojim zalaganjem ishodilo odobrenje povećanja sadnih kvota, što je ublažilo glad na području Hercegovine.

1. Hercegovina krajem Prvoga svjetskog rata

Ratno razdoblje od 1914. do 1918. godine u Hercegovini nije obilježeno samo mobilizacijom radno sposobnih muškaraca nego je doslovno bilo vrijeme gladi. Mobilizacija muške radne snage, suša, oduzimanje ljetine i životinjskoga priroda te opće poskupljenje namirnica doveli su Hercegovinu u vrlo tešku socijalnu situaciju. Zbog pothranjenosti posebno su bila ugrožena djeca; loši higijenski uvjeti pogodovali su širenju raznih zaraznih bolesti, što je povećalo smrtnost među najosjetljivijom populacijom. Svemu tome treba dodati i nepostojanje zdravstvene zaštite po selima. Prvi slučajevi umiranja od gladi zabilježeni su na području Stoca u župi Prenj - Dubrave. Godine 1915. zabilježen je i slučaj smrti od gladi u župi Mostarski Gradac. Sljedeće godine, 1916., smrtnost kao posljedicu gladi bilježe i župe Donje Hrasno i Roško Polje te Humac i Gradnići. Fra Didak Buntić upozorava na situaciju u Hercegovini i obraća se zemaljskom poglavaru Stjepanu Sarkotiću u Sarajevo te traži pomoć u prehrani stanovništva. Pomoć je obećavana, ali obećanje nije ispunjeno.¹

Posebno su bile teške godine 1916. i 1917. jer je ljetina 1916. godine bila vrlo slaba pa se već početkom 1917. godine oskudica hrane osjećala manje-više u svim mjestima. Glad i neimaština uvjetovali su da i Franjevačka gimnazija na Širokom Brijegu, prije nego obično, privede kraju

¹ Andrija NIKIĆ, *Godine gladi*, Naša ognjišta, Duvno, 1974., str. 34.

školsku godinu i pošalje đake svojim kućama. Nerodnu 1916. zamijenila je sušna 1917. godina. Kiša nije padala od Uskrsa do 6. listopada. Posebno su stradavala djeca. Fra Didak Buntić kao mogućnost spašavanja djece vidio je u njihovu prebacivanju u krajeve gdje ima hrane, Slavoniju i Hrvatsku. Aktivirao je Središnji odbor za ratnu siročad preko kojega su djeca u nekoliko skupina odlazila u Slavoniju. Prva skupina pošla je iz Mostara 10. rujna 1917. godine, a drugu je skupinu već 26. rujna pratio fra Dominik Mandić. Tako je spašeno i velike patnje pošteđeno više od četiri tisuće djece.² Da bi pomogli svome narodu, neki su župnici odlazili u sjeverne krajeve, skupljali hranu i slali je u gladna mjesta u Hercegovini jer je trebalo izdržati do ljetine 1918. godine.

U spašavanje i zbrinjavanje ugrožene djece uključio se i Đuro Basariček. Na njegovo zalaganje i uz potporu Pere Rogulja i Josipa Šilovića te podbana Hrvatske i Slavonije Vinka Kriškovića Monarhija je otvorila svoje granice. Uz dopuštenje vlasti Basariček je ugroženu djecu zapadno od Drine privremeno smjestio u krajeve sjevernije od Save gdje je bilo dovoljno hrane. Akcijom su bila obuhvaćena sva djeca bez obzira na vjeru.³

Zbog sve težega socijalnog stanja u Hercegovini mostarski se biskup fra Alojzije Mišić 5. prosinca 1917. obratio zagrebačkom nadbiskupu Antunu Baueru zamolivši ga da pozove župnike svoje nadbiskupije na prikupljanje hrane za pomoć gladnoj Hercegovini. Nadbiskup je Bauer već 18. prosinca odgovorio na zamolbu i zatražio da biskup Mišić pošalje u Hrvatsku jednoga ili dva svećenika koji će osobno prikupljati milodare za žitelje Hercegovine.⁴

Ipak, željno očekivana nova 1918. godina nije hercegovačkom puku donijela boljitak pa je starješinstvo franjevačkoga samostana u Mostaru 25. travnja 1918. od Visoke zemaljske vlade zatražilo veću količinu hrane kako bi se prehranili najteži slučajevi. Opskrbi kuhinja u župnim kućama i samostanima u Hercegovini pomagala je Marijina kongregacija iz

2 Bazilije PANDŽIĆ, *Životopis fra Dominika Mandića*, ZIRAL, Chicago, 1994., str. 22 s.

3 Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Prilog poznavanju života i rada radićevca i humanitarca dr. Đure Basaričeka (1884.-1928.)", *Podravski zbornik* (23), Koprivnica, 1997., str. 87.

4 B. PANDŽIĆ, *nav. dj.*, str. 23.

Osijeka kao i osječke i valpovačke osnovne škole.⁵ Nakon mnogih pokušaja, hercegovačko franjevačko vodstvo odlučilo je zatražiti pomoć i u Beču kako bi se problem riješio sustavno i kako narod više ne bi ovisio o hrvatskoj milostinji.

Stanje gladi nisu ublažile ni povremene akcije podjele hrane. Jedna takva bila je potkraj rata kada je 8. studenoga 1918. vojno skladište u Dubrovniku predano na upravljanje Gradskoj opskrbenoj poslovnici koja je racionalnom podjelom hrane po nižim cijenama trebala osigurati barem minimalne količine i tako stanovništvo zaštititi od prekupaca i raznih malverzacija. Problemu opskrbe hranom i sveopćoj nestašici pridonijela je i prometna izoliranost svih tih krajeva. Podjela hrane nije se odvijala prema potrebama naroda. Ozlojeđeno dugim iščekivanjem, nezadovoljno je stanovništvo u pojedinim mjestima nasilno otvorilo skladišta i tako prisvojilo veću količinu hrane za manju skupinu ljudi.⁶

2. HSS-ova pomoć Hercegovini

Po završetku rata Hercegovina se našla u novoj državi od koje je očekivala bolju skrb za svoje napaćeno stanovništvo. O stanju na terenu govori i izvješće ispostave kotarskoga ureda u Posušju koje je 28. veljače 1923. upućeno velikom županu Mostarske oblasti. Izvješće govori da je socijalno stanje i dalje loše, a svakim se danom i pogoršava, da je stanovništvo hercegovačkih krajeva siromašno i bez ikakve mogućnosti zarade te će biti prisiljeno u bescjenje prodavati i ono malo stoke kako bi prehranilo svoje obitelji. Taj je ured od kotarske pripomoćne zaklade nabavio pet vagona kukuruza, ali narod nema dovoljno novca i ne može kupiti potrebno žito, nego krušarice najčešće zamjenjuje grahom koji je poslao okružni potrošački savez.⁷ Stanje je sve gore jer dugotrajno kišno razdoblje ne pogoduje ozimim usjevima koji zaostaju u rastu i propada-

5 A. NIKIĆ, *nav. dj.*, str. 46.

6 Franko MIROŠEVIĆ, "Prilike u južnoj Dalmaciji za vrijeme postojanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba", *Radovi*, Zavod za hrvatsku povijest, vol. (26), Zagreb, 1993., str. 266.

7 Arhiv Hercegovine, Posušje 1920.–1923., PU / K4-155. - 158.

ju, a zbog kiše se nije obavilo ni proljetno oranje pa ni sjetva. Sve to još više otežava ionako tešku situaciju.⁸

Krajem svibnja 1923. posuški ured ponovno šalje izvješće mostarskom županu i upozorava ga da se stanje pogoršava, da stanovništvo nema ni hrane ni novca za njezinu nabavu, da se stoka prodaje u bescjenje. Kotarska je pripomoćna zaklada za duhanare ljubuške i širokobriješke ispostave namijenila podjelu 150 metričkih centi kukuruza s odgodom plaćanja. Tako se nastojalo pomoći barem najsiromašnijima, ali ni ta količina nije bila dostatna za podmirenje potreba stanovništva pa je zatraženo još 450 metričkih centi kukuruza kako bi se lakše dočekala nova žetva početkom kolovoza.⁹

Problema s prehranom stanovništva nije bila pošteđena ni Dalmacija. Osim usitnjenih posjeda, još je veći problem bila marikultura vinograda koji su davali manje vina nego u kontinentalnoj Hrvatskoj. Krševita zemlja, nepogodna za sjetvu žitarica, mogla je dati tek toliko žita da stanovništvo četiri mjeseca troši svoje zalihe krušarica. Ostatak se morao nadoknaditi prodajom vina.¹⁰

U ožujku 1922. *Politika* je pisala o gladi u Dalmaciji. U napisima se ističe potreba nastavka gradnje unske željeznice gdje bi se mnogi mogli zaposliti i tako prehraniti svoje obitelji, a time bi se izbjeglo i iseljavanje iz Dalmacije.¹¹ U svibnju 1922. zabilježeno je da je na Pelješcu desetak ljudi umrlo od gladi. Državne su vlasti silom preuzele svu brigu oko opskrbe Dalmacije hranom pa Hrvatsko seljačko gospodarsko društvo nije moglo dobiti vagone za prijevoz hrane. Iako su vlasti iz Beograda htjele spriječiti Hrvatsku republikansku seljačku stranku (HRSS) u prikupljanju i slanju pomoći u Dalmaciju, ta je stranka u jesen 1922. pokrenula novu akciju za pomoć gladnima na tom području.¹²

Da bi ublažili glad u domovini, hrvatski su iseljenici u Americi na poziv društva Hrvatska zajednica skupili oko četiri milijuna dinara. No-

8 Arhiv Hercegovine, PU/K4-151.

9 Arhiv Hercegovine, Posušje 1920.-1923., PU/ K4 – 155. - 158.

10 Branka BOBAN, "Dalmacija između jugoslavenstva i hrvatstva 1920.-1923.," Zbornik *Dijalog povjesničara*, Beograd, 19.-22. listopada 2002., Friedrich Neumann Stiftung, br. 7, Zagreb, 2003., str. 134.

11 *Isto*, str. 135.

12 *Isto*, str. 136.

vac je preko Hrvatskoga radiše poslan u Zagrebu, a Hercegovina je od spomenute svote dobila dva milijuna i osamsto tisuća dinara.¹³ Da bi se ta područja spasila od gladi koja je tjerala na iseljavanje, u organiziranju pomoći za Hercegovinu i Dalmaciju angažirao se i HRSS i u povodu odluka donesenih u Zagrebu 24. rujna 1922. o dodjeljivanju pomoći u hrani dao priopćenje u kojemu se kaže da bi Hrvatska seljačka zadružna banka trebala osnovati svoju podružnicu za Hercegovinu.¹⁴ *Slobodni dom* (glasilo HRSS-a) od 10. lipnja 1925. piše kako najvrjedniji narod na svijetu gladuje zbog nevaljale državne uprave koja sprječava sadnju duhana, a proizvedene količine otkupljuje po niskim cijenama. U *Domu* (glasilo HRSS-a) donose i mišljenje dvojice Engleza koji su proputovali Crnom Gorom, Hercegovinom, Dalmacijom i gornjom Hrvatskom – da na svijetu nema radišnijih i snalažljivijih seljaka te da bi oni uz dobru upravu mogli dobro živjeti. Takva radišnost i snalažljivost rezultat je i stranačkoga organiziranja seljaka kao jedinoga načina i oblika suprotstavljanja državnoj upravi koja ih je mučila na svakom koraku i na sve načine. “Učiniti tomu kraj, to je prva zadaća sporazuma seljačke i radikalne stranke, sporazuma koji baš time i postaje narodni sporazum, jer se sklapa u prvom redu u korist naroda”, rekao je Radić.¹⁵

Đuro Basariček iskoristio je situaciju kada je Pavle Radić bio ministar i u Slavoniji uspio osnovati 25 naselja s hrvatskim kolonistima. Tako je mnoge spasio od sigurne smrti, ali i “popravio” slavonsku nacionalnu sliku u korist Hrvata. S druge strane, beogradske su vlasti kolonizirale određene slavonske krajeve kako bi se povećala zastupljenost srpskoga stanovništva.¹⁶ Unatoč narodnom sporazumu, narod Hercegovine nastavlja gladovati. Poseban je problem ograničavanje sadnje duhana i njegovo deklasificiranje. Narod ostaje bez novca za kupovinu hrane, a trgovci više ne dijele žito s odgodom plaćanja nego za gotov novac koji seljak nije imao.

13 *Narodna sloboda*, 1923., br. 14, str. 2.

14 Tomislav IŠEK, „Hrvatska republikanska seljačka stranka prema Bosni i Hercegovini i orijentacija Hrvata BiH do 1923,“ *Prilozi – Institut za istoriju radničkog pokreta*, br. II, Sarajevo, 1996., str. 108.

15 *Dom*, Zagreb, 10. lipnja 1925., br. 6. str. 3.

16 M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *nav. dj.*, str. 93.

Narodna sloboda (glasilo Hrvatske pučke stranke) u broju 17 iz 1925. godine piše da je reducirana sadnja duhana u mostarskom i ljubuškom kotaru zbog čega je zemlja neobrađena, a narod očajan jer nema novca za kupovinu hrane te vladaju glad i siromaštvo. Ljudi su pothranjeni, slabo obučeni i prljavi jer nemaju vode, a ni novca za kupovinu novoga odijela.¹⁷ Kako bi se promijenilo stanje u sadnji duhana, 22. travnja 1926. u Beograd putuje izaslanstvo Udruženja sadilaca duhana u Hercegovini pod vodstvom predsjednika dr. Dominika Mandića i potpredsjednika Mate Zupca. Zatraženo je povećanje kvota u sadnji duhana, osobito u Ljubuškom. Banka u Beogradu za Hercegovinu je doznala 35 milijuna dinara i 358 vagona kukuruza (Mostar 48 vagona, Široki Brijeg 44, Ljubuški 104, Čapljina 105, Stolac 40, Trebinje 12 i Ljubinje 5 vagona) koji je duhanarima dan na povjerenje.¹⁸ *Narodna sloboda* u broju 45/1926. godine optužuje Stjepana Radića da je kriv za sve probleme: glad, neisušena polja, malo novca za gradnju cesta, neostvarenje obećane republike, dok su Srbi u istočnoj Hercegovini sve to dobili.¹⁹ Osim toga, isti list objašnjava da glavni uzrok današnje ekonomske krize u Hercegovini leži u brzom porastu pučanstava i u naglom padu narodnih prihoda, posebno poslije rata, jer je Hercegovina, iako krševita, negda imala više rodne zemlje nego danas. Jedan od razloga teškoga stanja jest i izostajanje novčane pomoći iz Amerike, što se poklopilo s prirodnim nepogodama. Naime, mnogobrojne je vinograde iskorijenila bolest, a polja upropastila dugotrajna suša koja se izmjenjivala s kišnim razdobljima. Ograničena sadnja duhana i podcjenjivanje njegove kvalitete samo je zaokružilo niz nepogoda koje su uništile hercegovački kraj. Zbog prezaduženosti seljaka znatno je smanjen stočni fond, što je uzrokovalo propast stočarstva. Napadi na HSS bili su nemilosrdni, a najviše su dolazili iz redova HPS-a (Hrvatska pučka stranka). Najprozvaniji je bio Stjepan Radić, ali i HSS-ovi zastupnici u stolačkom kotaru: Ivan Radić, Nikola Precca i Dervo Hadžioman za koga su govorili da ga je podržavao jedino Radić.

17 *Narodna sloboda*, Mostar, 1925., br. 17, str. 2.

18 *Narodna sloboda*, 1926., br. 18, str. 2.

19 *Narodna sloboda*, 1926., br. 45, str. 1.

Unatoč napadima pristaša HPS-a iz Hercegovine, Stjepan Radić i njegova stranka nastojali su ublažiti situaciju koliko je god bilo moguće. Kao predsjednik Odbora Zagrebačke oblasti, Radić je u svojim istupima upozoravao da se u jednoj državnoj zajednici ne smije dogoditi da ljudi umiru od gladi, kao što je to bio slučaj u Hercegovini, a da državni činovnik u svom izvješću ministarstvu kaže kako je “ovaj narod vičan jesti korijenje i travu”. Na optužbe kako šalje kukuruz u Hercegovinu samo da bi dobio glasačke kuglice, on odgovara protuoptužbom da narod umire od gladi, a Beograd šalje samo povjerenstva. No, njihovu su akciju prikupljanja hrane za gladne otežavali mnogi, posebno državna željeznica koja im je teško odobravalala vagone za prijevoz, a ni jedan novčarski zavod nije htio pomoći HSS-ovoj inicijativi za pomoć Hercegovini. Ta je pomoć stigla u posljednji čas, kada se već počelo umirati od gladi.²⁰ O tome je pisao i Josip Predavec, potpredsjednik HSS-a:

Čulo se već više o nevolji i gladi u Hercegovini i mi smo se već prije nego su o tome novine pisale pobrinuli za gladne u Hercegovini. Obratili smo se na 5 velikih banaka zagrebačkih i na jednu manju banku za zajam da možemo narodu kupiti kukuruz. Te su banke bile: Prva hrvatska štedionica, Hrvatska eskomptna banka, Jugoslavenska banka, Gradska štedionica i Srpska banka. Sve su te banke kazale da bi nam dale zajam uz uobičajenu bankovnu garanciju, a vi znate što to znači. Kada smo to vidjeli, onda smo skupili što se skupiti dalo. Seljačka zadružna banka dala je zatraženu svotu na one garancije koje joj je oblasni odbor mogao dati i mi smo se (30. travnja) odlučili za Seljačku zadružnu banku. Dana 13. svibnja oblasni je odbor, pregledavši odgovore tih banaka, uzeo zajam u Seljačkoj zadružnoj banci, te je nabavljeno 20 vagona kukuruza za otpremu.²¹

I nakon te pomoći, ističe Predavec, narod je vapio za dodatnom pomoći pa je u Srijemskoj Mitrovici i Banatu nabavljeno još 20 vagona kukuruza. “Mi smo taj kukuruz podijelili narodu preko dr. Bariše Smoljana, predsjednika mostarske oblasne Skupštine. Oni pak pišu u novinama da smo taj kukuruz dijelili u korteške svrhe preko radićevaca. To nije istina,

20 M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, “Radićev sabor 1927.–1928.,” *Zapisnici oblasne skupštine Zagrebačke oblasti*, Zagreb, 1993., str. 131.

21 *Isto*, str. 132.

mi smo htjeli pomoći najbjeđnijima Hrvatima i Muslimanima, jer se je za srpski dio pobrinuo kako tako Beograd.”²²

Kukuruz je podijeljen najvećoj sirotinji kao javni beskamatni trogodišnji zajam, a to što je seljaštvo radićevski orijentirano, prema Predavcu, puka je slučajnost: “Strašno je da nam prigovaraju da je od toga imala korist Seljačka zadružna banka. No, oblasni odbor će snositi svu odgovornost za to što su gladni narod nahranili, i to bez pomoći države.”²³ Radić je podsjetio kako je država hercegovački duhan kupovala po prosječnim pet dinara, a prodavala po 40, dok je monopolska uprava predložila da se produkcija duhana smanji za 40% iako je pitanje slobodne sadnja duhana najživotnije pitanje za Hercegovinu, Dalmaciju i Makedoniju.²⁴

Oblasni odbor Zagrebačke oblasti, u kojemu je HSS imao većinu, prihvatio je novi zajam Hrvatske seljačke zadružne banke te je hitno zaključena nabavka 27 vagona kukuruza. Preko zagrebačkoga Trgovačkog prometnog društva iz Srijema 10. svibnja 1927. jeftimbom je nabavljeno 10 vagona te žitarice. Devet vagona žurno je upućeno u Mostar, a jedan u Hrasno. Sljedećih 10 vagona nabavljeno je preko Sveopćega trgovačkog društva u Zagrebu, devet vagona poslano je u Čaplinu, a jedan u Hrasno; naposljetku je 2. lipnja 1927. preko zagrebačke trgovačke tvrtke “t.t. Dragutin Baum” nabavljeno preostalih sedam vagona od kojih je pet prosljeđeno u Travnički okrug, jedan u Split za Dalmatinsku zagoru, a jedan vagon na otok Korčulu. Od tih 27 vagona 20 ih je doznačeno na ime Bariše Smoljana, predsjednika oblasnoga odbora u Mostaru. Kukuruz se dijelio kao beskamatni trogodišnji zajam, a podjela po selima bila je pod nadzorom oblasnih odbora Zagrebačke i Mostarske oblasti. Diobi je nazočio i seoski poglavar te po dva predstavnika seljaka. Cijena kilograma kukuruza kretala se između 1,87 i 2,2 dinara, što je ovisilo o njegovoj nabavnoj cijeni i troškovima prijevoza. Nabavna cijena kukuruza kretala se za jedan vagon od 171,50 dinara do 187,50 dinara. Podjela se vršila prema broju članova obitelji: jednočlana kućanstva imala su

22 *Isto*, str. 133.

23 *Isto*, str. 132.

24 *Isto*, str. 134.

pravo na 10 kilograma, dvočlana na 15, peteročlane obitelji dobivale su 30 kilograma kukuruza, šesteročlane 35, odnosno po pet kilograma više za svakoga člana obitelji. Dio kukuruza podijeljen je i u Bosni i u Dalmaciji. Na ovu se akciju osvrnuo i tisak želeći ju prikazati u stranačkom politikantsko-špekulantskom svjetlu.²⁵ Tablični prikaz podataka o podjeli kukuruza²⁶ govori o mnogobrojnim obiteljima diljem Hercegovine koje su zbog teške materijalne situacije ovisile o izvanjskoj pomoći.

područje	broj sela	broj obitelji	količina podijeljenoga kukuruza u kg
Drežnica	3	170	3.970
Mostar	31	786	25.019
Žitomislići	10	283	9.779
Posušje	13	1.002	29.472
Široki Brijeg	17	914	30.143
Hrasno	21	377	19.298
Čitluk	15	570	19.900
Ljubuški	30	2005	59.658
Prozor	36	577	20.160

Rudolf Bićanić u djelu *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja* upozorava na činjenicu da je BiH bogata šumom i rudama, da je tuzlanski kraj bogat solju i da su to sve prirodni resursi koji bi pod nadzorom države mogli riješiti pitanje gladi jer bi njihova ekonomična eksploatacija državnom proračunu godišnje dala milijardske prihode. Budući da takve brige nije bilo, narod je u Bosni i Hercegovini umirao od gladi.²⁷ Da je Hercegovina bila izrazito poljoprivredno zaostala, govori i podatak kako je 1927. godine u Mostarskoj oblasti broj drvenih rala bio 44,9 puta veći od broja plugova; u Bregalničkoj 9,9 puta; u Bihaćkoj 2,2 puta. I na razini cijele Kraljevine SHS situacija je bila vrlo loša jer su bez drvenih rala bile samo Ljubljanska i Mariborska oblast. Sve oblasti koje nisu proizvodile

²⁵ *Isto*, str. 159.

²⁶ *Isto*, str. 158.

²⁷ Rudolf BIĆANIĆ, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, izdavač: dr. Vlatko Maček, Zagreb, 1938., str. 31.

dovoljne količine žitarica za vlastite potrebe imale su status pasivnih krajeva, a takvih je bilo mnogo. Taj je status imala cijela Hercegovina. Iako su u raznim dijelovima Hercegovine uvjeti za stvaranje dohotka od poljoprivrede bili osjetno različiti, nije bilo kraja u kojemu se tada moglo živjeti bez dodatnih prihoda ili intervencije države.

Na osnovi službenih statističkih i financijskih izvora, Rade Smoljan izračunao je ukupne prihode i rashode naroda Hercegovine u 1926. godini te zaključio kako stanovništvo nije moglo podmiriti porezne obveze, a kamoli nabaviti dodatne potrepštine.²⁸ Smoljan je smatrao da je najveći problem Hercegovine ograničena sadnja duhana koji bi trebao biti najvažniji izvor prihoda stanovništva. Zajedno s bratom, Rade Smoljan borio se protiv toga ograničenja osuđujući smanjenje i dopuštene količine posađenoga duhana u selima u kojima je pobijedila opozicija. Na njegovu inicijativu mostarskom je oblasnom odboru podnesena predstavka duhanara koji su bili nezadovoljni kategorizacijom duhana i novim pravilnikom o otkupu.²⁹

Iako je Smoljan ishodio odluku Narodne skupštine da se duhanarima oproste sve monopolske kazne, da se odmah svim saditeljima isplati obustavljena otkupnina i, s obzirom na tešku gospodarsku situaciju, oproste pozajmice dane za berbu 1927./1928. godine te da se u idućoj poljoprivrednoj godini broj sadnica poveća za 50 milijuna struka, te su mjere bile samo privremeno rješenje problema koji su uništavali hercegovačka sela.³⁰

HSS-ovo glasilo *Narodni val* 1927. godine piše kako mostarska Oblasna skupština upozorava da se mnogobrojne hercegovačke obitelji doslovno prehranjuju korijenjem i travom jer su, prema službenom izvješću oblasnog odbora u Mostaru, 75.744 osobe početkom 1928. godine ostale bez zaliha hrane, a glad se širi munjevitom brzinom. Prema izjavama Bariše Smoljana, brojka gladnih u Hercegovini te se godine popela na 110 tisuća osoba.³¹ Dana 4. siječnja 1928. Oblasna skupština Mostar-

28 Vlado SMOLJAN, *...I ne samo advokati (o mostarskim odvjetnicima dr. Bariši Smoljanu i dr. Radi Smoljanu)*, Mostar, 2001., str. 38.

29 *Isto*, str. 41.

30 *Isto*, str. 42.

31 *Isto*, str. 46.

ske oblasti konstatira da uoči desetogodišnjice narodnoga ujedinjenja Hercegovina umire od gladi. Pozvana je sva javnost da što brže i obilnije pomogne hercegovačkom narodu. Državna pomoć od milijun dinara dovoljna je tek za nekoliko dana jer se za taj iznos može kupiti tek 40 vagona kukuruza, što nije dovoljno ni za jednu općinu.³²

Zagrebački je Oblasni odbor 10. siječnja 1928. na sjednici pod predsjedanjem Stjepana Radića ponovno raspravljao o pomoći gladnima u Hercegovini. Radić je odbornicima priopćio da ga HSS-ove podružnice iz Hercegovine izvješćuju o očajnom stanju, posebno u ljubuškom i mostarskom kraju. Odlučeno je da Oblasna skupština Zagrebačke oblasti izdvoji 600 tisuća dinara na ime pomoći za Hercegovinu te da se pozove narod na prikupljanje pomoći u hrani.³³ Pristigla se pomoć dijelila uz potpisivanje tiskanice i dva svjedoka čime se jamčilo da će se pomoć vraćati kroz trogodišnji kredit. Neka su se domaćinstava izjasnila da se mogu prehraniti bez dodjele pomoći pa je tako sirotinji podijeljeno više kukuruza.³⁴

3. Aktivnosti Oblasne skupštine Mostarske oblasti

Oblasna skupština Mostarske oblasti pod predsjedanjem Petra Korđića 4. siječnja 1928. upućuje pismo ministru poljoprivrede dr. Svetozaru Stankoviću u kojemu upozorava na teško stanje u Hercegovini i kritizira kotarske pripomoćne zaklade zbog obustave pomoći pod izgovorom da seljaci nisu podmirili zaostala dugovanja. U pismu se moli da ministar naloži kotarskim pripomoćnim zakladama nastavljanje podjele hrane bez obzira na preostala dugovanja jer ih gladni narod ionako nema od čega podmiriti. Oblasna skupština postavlja i pitanje odgovornosti za nastalo stanje i smrtnost ljudi. Zahtjev za obustavom utjerivanja duga zbog teške gospodarsko-društvene situacije primio je i zamjenik ministra financija dr. Mehmed Spaho.³⁵ Stjepan Galić i njegovi suradnici iz mostarske se Oblasne skupštine obraćaju Upravi državnih monopola i

32 *Narodni val*, Zagreb, 10. siječnja 1928., br. 7, str. 7.

33 *Narodni val*, 11. siječnja 1928., br. 8, str. 1-2.

34 *Narodni val*, 1928., br. 8, str. 2.

35 *Narodni val*, 1928., br. 8, str. 2.

ministru financija u Beogradu sa zahtjevom da se poveća broj sadnica duhana kako bi stanovništvo ostvarilo prihod za ublažavanje gladi.³⁶

Na sjednici Oblasne skupštine Mostarske oblasti održanoj 9. siječnja 1928. glavna je tema bila kako pomoći narodu i olakšati teško stanje. O proračunu je govorio predsjednik oblasnoga odbora dr. Bariša Smoljan koji je tada bio zadužen i za oblasne financije. Smoljan je upozorio da vlada u Beogradu do tada nije dostavila odobrenu svotu od milijun dinara. Mate Lovrenović, koji je voditelj poslova narodnoga gospodarstva, obrta, industrije, zadrugarstva i opće statistike, rekao je: "Pomoć narodu koji gladije nije uvrštena u proračun, jer da se u tu svrhu odredi i svekolika svota oblasnog proračuna ne bi dotekla ni za djelomično rješenje tog pitanja."³⁷ Na sjednici financijskoga odbora 22. ožujka 1928. dr. Bariša Smoljan podnio je prijedlog rezolucije u kojoj se tvrdi da je monopol države na duhan kriv za rješavanje pitanja gladne Hercegovine. Zatražio je da se monopolske krivice žurno ukinu do 31. ožujka 1928. Ministar financija na kraju je prihvatio Smoljanov prijedlog.³⁸

Glad nije poštedjela ni tzv. radikalni dio Hercegovine. Tako je u Trebinju 3. siječnja 1928. radikal Pero Ivanišević za *Večernju poštu* izjavio da se takva situacija i mogla očekivati jer za prehranjivanje stanovništva treba obraditi dva puta više oranica nego što ih Hercegovina uopće ima. Zbog toga svake godine treba do 5000 vagona žita.³⁹ Slično piše i Danilo Vuković iz Nevesinja; Hercegovini je neizostavno potrebna pomoć, ali ovakvo pomaganje preko pripomoćnih zaklada nije pomaganje nego odmaganje jer trgovci daju žito po 2,88 do 2,90 dinara, a zaklada po 3,30 i 3,50 po kilogramu. Narodu bi bilo najbolje da dobije novčani zajam i sam nabavlja hranu preko trgovaca jer bi to bilo i jeftinije i korisnije. To mišljenje zastupaju i oblasni zastupnici Danilo Vuković iz Nevesinja⁴⁰ i Ratko Parežanin koji je potvrdio da je pomoć koju kralj i vlada daju Hercegovini neznatna, da pomoć kasni te da je u svim hercegovačkim kotarima stanje vrlo teško, a u Bileći najgore. Parežanin isto tako pro-

36 *Narodni val*, 1928., br. 9, str. 6.

37 *Narodni val*, 1928., br. 10, str. 6.

38 *Narodni val*, 1928., br. 70, str. 5.

39 *Večernja pošta*, 1928., br. 1953.

40 *Večernja pošta*, 1928., br. 1956.

svjedoje tvrdeći da se “o jednom kraju voditi računa, a o drugom ne ili misliti na svoje birače a ne na tuđe, nije samo bezdušno nego i skroz nerazumno”.⁴¹ Da bi se ublažila glad, pripomoćna zadruga u Mostaru dobila je od sarajevskoga Odjela za poljoprivredu sedam vagona kukuruza i devet vagona ječma. Žito je podijeljeno kao višemjesečni kredit. Svaka obitelj mogla je dobiti najviše 500 kg kukuruza ili ječma, a s tim su zalihama privremeno podmirene samo neke općine. Zbog gladi koja je vladala gotovo u svim općinama mostarskoga kotara, a osobito u Blagaju, kotarska je pripomoćna zaklada uputila zahtjev da se pošalje još 500 vagona žita.⁴² Unatoč davanju žita na odgodu plaćanja, seljaci nisu mogli pratiti slijed prispjelih anuiteta pa je čapljinski Crveni križ predložio da se pojedine kategorije domaćinstva oslobode novčanoga duga koji će se odraditi kroz društveno korisne nadnice u svojim općinama, kroz gradnju i popravak putova, kopanje bunara, krčenje kamenjara itd.⁴³

Iako je Beograd obećavao pomoć, ona u Hercegovinu nije stizala. Bariša Smoljan demantirao je izjavu da je Ministarstvo socijalne politike nabavilo 109 vagona pomoći i upozorio na udvostručenje broja umrlih od gladi. Žandarmerija je prijetila i počela uhićivati sve koji su u javnosti iznosili takve podatke. Kao posljedica dugotrajnoga siromaštva i nehranjenosti, i tuberkuloza je uzimala svoj danak.⁴⁴

HSS je po Hrvatskoj i Slavoniji pokrenuo akciju za prikupljanje pomoći. Na zasjedanju financijskoga odbora Narodne skupštine 19. siječnja 1928. u raspravi o proračunu Ministarstva šuma i rudnika dr. Juraj Šutej rekao je: “Bosna i Hercegovina koja daje državi preko jedne milijarde i dvjesto milijuna dinara zarade na duhanu, a stanovnici te pokrajine čije šumsko i rudno bogatstvo podržava život ove države umiru od gladi. To je jedno očajno stanje koje se ne može trpjeti.”⁴⁵ Zanimljivo je da je i u Ludbregu održana kotarska sjednica na čijem se dnevnom redu našla i točka o prehrani gladnih u Hercegovini. Predsjednik Skupštine

41 *Večernja pošta*, 1928., br. 1957.

42 *Večernja pošta*, 1928., br. 1959.

43 *Večernja pošta*, 1928., br. 2002.

44 *Večernja pošta*, 1928., br. 2044.

45 *Narodni val*, 1928., br. 17, str. 4.

Zagrebačke oblasti Križevčanin Franjo Petrović poslao je 1.000 dinara na adresu zagrebačkoga oblasnog odbora.⁴⁶

Iz mnogobrojnih hrvatskih sela počele su stizati vijesti o skupljenom kukuruza za Hercegovinu. U Ludbergu je mimo svakoga očekivanja prikupljeno 12 metričkih centi žita, u Lovasu 500 kg kukuruza, u Staroj Gradiški pet metričkih centi kukuruza te u Prnjavoru, suši unatoč, 300 kg kukuruza. U prikupljanju su sudjelovali pristaše HSS-a i SDS-a (Samostalne demokratske stranke).⁴⁷ Stjepan Radić u glasilu *Dom* od 11. siječnja 1928. uputio je poziv za pomoć na koji se odazvala organizacija HSS-a: kotar Đurđevac koji je prikupio 605 kg kukuruza; u Molvama se prikupilo 305 kg, u Prugovcu 200 kg i u Kladari 100 kg kukuruza. Iako se narod odazvao prikupljanju pomoći, bilo je i protivnika takvoga vida prikupljanja pomoći jer se prema njihovim riječima tako prikupljala pomoć 1923. godine i za Dalmaciju, a narod je to žito morao platiti. Mato Svoboda, predsjednik HSS-a u Kalincu, predložio je da u Đurđevac dođe desetak ljudi iz hercegovačkih općina koji bi sudjelovali i u prikupljanju i u podjeli pomoći.⁴⁸

I pomoć Zagrebačke oblasti, gdje je HSS imao većinu, nije bila zanemariva; 17. veljače 1928. u Mostaru je održana konferencija oblasnoga odbora Crvenoga križa na kojoj je predsjednik Spiro Dokić izvijestio da je iz Zagreba dobio 18 vagona hrane namijenjene za podjelu stanovništvu. Izaslanik Danijel Zec izvijestio je da su knezovi i glavari često neobjektivni jer su se na popisima ugroženoga stanovništva našli i oni koji su hranu mogli priskrbiti pomoću kredita. Glad i golotinja posebno su zabilježeni u Bileći, Stocu i Ljubuškom.⁴⁹ Dana 8. ožujka 1928. završena je podjela 18 vagona kukuruza, koliko je Hercegovini poslano iz Zagrebačke oblasti, od čega je okolici Širokoga Brijega, kojoj gravitira oko 17 sela s približno 20.000 žitelja, podijeljeno pet vagona hrane. Ta pomoć narodu došla je odmah iza pomoći koju je uputila Mostarska oblast.⁵⁰

46 *Narodni val*, 1928., br. 17, str. 3.

47 *Narodni val*, 1928., br. 27, str. 2.

48 *Narodni val*, 1928., br. 29, str. 2.

49 *Narodni val*, 1928., br. 44, str. 7.

50 *Narodni val*, 1928., br. 63, str. 1.

Josip Penavić, tajnik Crvenoga križa iz Širokoga Brijega, prigovorio je da Crveni križ omalovažava prijedloge mostarskoga oblasnog odbora. Na sjednici Crvenoga križa održanoj 12. ožujka 1928. u Mostaru, kojoj su nazočili predstavnici svih humanitarnih i kulturnih društava te javnih ustanova, član oblasnoga odbora Mato Lovrenović prigovorio je nepravednoj podjeli kukuruza. Naime, ni Crveni križ nije previše vodio računa koliko je pomoći podijeljeno kojemu kotaru, bilo u novcu bilo u kukuruza, pa se dogodilo da Široki Brijeg nije dobio ni zrno kukuruza od Crvenoga križa. Tome se čudio i Zečević, izaslanik Crvenoga križa iz Beograda: "Krajevi sa desne obale Neretve žele da znaju kada je i kako podijeljeno 60 vagona kukuruza Crvenoga križa."⁵¹ Također je zapaženo da su dijelovi Hercegovine sa srpskom većinom dobivali veću materijalnu i novčanu pomoć iako su siromaštvo i glad bili izraženiji u krajevima s hrvatskim stanovništvom.

Stav državne vlasti prema gladi u Mostarskoj oblasti trebao je natjerati lokalno stanovništvo na distanciranje od HSS-a. Podržavanje stranaka naklonjenih beogradskom režimu i slanje veće pomoći istočnoj Hercegovini, s većinskim srpskim stanovništvom, izazvalo je prosvjede haesesovaca.

Zaključak

HSS-ova agitacija u Mostarskoj oblasti najviše se odnosila na rješavanje lokalnih problema, dok su visoku politiku uglavnom prepuštali vodstvu iz Zagreba. Trebalo je riješiti nekoliko gorućih problema: težak materijalni i socijalni položaj seoskoga stanovništva koje se doslovno borilo s glađu te omogućiti povoljnije uvjete za sadnju i otkup duhana. S druge strane, bilo je političko pitanje zastupljenosti Hrvata u tijelima uprave prema ostvarenim izbornim rezultatima. U prvim desetljećima 20. stoljeća hercegovački je narod doslovno gladovao. Hercegovina se od pamtivijeka prehranjivala sadnjom duhana koji je u tim krajevima posebno dobro uspijevao i bio iznimno kvalitetan. Ograničenja duhana u sadnji i (ne)isplate duhanskih otkupnina po najnižim cijenama do-

⁵¹ *Narodni val*, 1928., br. 70., str. 2.

vele su Hercegovinu na rub propasti. Cijeli je jedan kraj postao socijalni problem koji nije bilo lako riješiti. U rješavanje toga problema uključio se i HSS koji se zalagao da se duhanari ne ograničuju sadnim kvotama. Ovisno o HSS-ovim odnosima sa službenim Beogradom, povećavao se ili smanjivao broj strukova duhana dopuštenih za sadnju na području Mostarske oblasti. HSS-ova nastojanja da se smanji glad na području Hercegovine rezultiralo je time da su hrvatski glasači svoje povjerenje poklonili toj stranci. Rješavanje problema gladi u Hercegovini HSS je u političkom smislu honorirao dobivši podršku hrvatskih glasača na skupštinskim izborima 1923., 1925. i 1927. godine.

Izvori i literatura

- Arhiv Hercegovine u Mostaru: Zbirka dokumenata o Mostaru i Hercegovini (1815.-1952.)
- *Dom*
- *Narodna sloboda*
- *Narodni val*
- *Večernja pošta*

- BIĆANIĆ, Rudolf, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, izdavač: dr. Vladko Maček, Zagreb, 1938.
- BOBAN, Branak, "Dalmacija između jugoslavenstva i hrvatstva 1920.- 1923.", *Dijalog povjesničara*, zbornik, Beograd, 19.-22. listopada 2002., Friedrich Neuman Stiftung, br. 7, Zagreb, 2003.
- IŠEK, Tomislav, "Hrvatska republikanska seljačka stranka prema Bosni i Hercegovini i orijentacija Hrvata BiH do 1923.", *Prilozi - Institut za istoriju radničkog pokreta*, br. II, Sarajevo, 1996.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, "Prilog poznavanja života i rada radićevaca i humanitarca dr. Đure Basaričeka (1884.-1928.)", *Podravski zbornik* (23), Koprivnica, 1997.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, "Radićev sabor 1927.-1928.", *Zapisnici oblasne skupštine Zagrebačke oblasti*, Zagreb, 1993.

- MIROŠEVIĆ, Franko, *Počelo je 1918. Južna Dalmacija 1918 - 1929.*, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- NIKIĆ, Andrija, *Godine gladi*, Naša ognjišta, Duvno, 1974.
- PANDŽIĆ, Bazilije, *Životopis fra Dominika Mandića*, ZIRAL, Chicago, 1994.
- SMOLJAN, Vlado, *I ne samo advokati (o mostarskim odvjetnicima dr. Bariši Smoljanu i dr. Radi Smoljanu)*, Mostar, 2001.

Ivica GLIBUŠIĆ

BEITRAG VON HSS ZUR VERMINDERUNG DES HUNGERS IN HERZEGOWINA

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird über die Tätigkeiten der Kroatischen Bauernpartei an Verminderung des Hungers in Herzegowina gesprochen. Der Hunger dauerte mit größeren und kleineren Manifestierungen in bestimmten Zeiträumen von dem Ersten Weltkrieg bis zum Jahr 1929. Dürre, die alle Saaten zerstört hat, Sorglosigkeit der staatlichen Regierung für Bevölkerung, die ihre Stimmen nicht der regierenden Partei oder Koalition gegeben hat, Verringerung der Quoten für Setzen von Tabakpflanzen-es sind die wichtigste Gründe für einen solchen Mangel an Nahrung. Nach dem Ersten Weltkrieg und nachdem der neue Staat gegründet worden ist hofften die Einwohner dass sie von der Regierung eine Hilfe für die Milderung von Dürrenfolge und Verminderung des Hungers bekommen werden um die Todesfälle zu vermeiden. Da die entsprechende Hilfe aus Belgrad von 1922 bis 1929, diese Zeitraum ist in dieser Arbeit befasst worden, ausfiel, die richtige Sorge über die Ernährung der Bevölkerung übernahm HSS (Kroatische Bauernpartei). Einsetzen von Mitglieder der Kroatischen Bauernpartei in Kroatien zeigte sich in Hilfsammlung für die hungrige Bevölkerung in Herzegowina und Süddalmatien. Diese Hilfe wurde kostenlos verteilt. HSS hat auch mit Hilfe von Stiftungen und Bankkrediten Mais und Getreide gekauft, die später nach Herzegowina geschickt worden sind und unter günstigeren Bediengungen verkauft worden sind als Getreide das die örtliche Verkäufer oder staatliche Organisationen verkauft haben.

Politische Gegner verklagten HSS dass sie den Hunger nutzt um die Unterstützung der lokalen Bevölkerung bei der Wahlen zu erreichen. Nach der Intervention von HSS kam die Hilfe zur Teil von beistehenden Bezirksgenossenschaften, Rotem Kreuz und der mittleren Macht. Hilfe, die von staatlichen Mächten nach Herzegowina geschickt wurde, wurde auf diskriminierende Weise verteilt, so dass Ostherzegowina, meistens von serbischen Bevölkerung besiedelt, die meiste Hilfe bekam als der mittlere

und westliche Teil von Herzegowina, die am meisten von kroatischen Bevölkerung besiedelt sind, obwohl der Bevölkerungszahl kleiner war. Die Lässigkeit von staatlichen Mächten bei der Lösung von Hungerproblemen bestätigen auch in der Zeitung veröffentlichte zahlreiche Berichte und Berichte von Bezirksbüros.

Schlüsselwörter: *Kroatische Bauernpartei (HSS), Stjepan Radić, Verwaltungsbezirk von Mostar, Bosnien und Herzegowina, Barisa Smoljan, Volksversammlung, der Hunger, der Mais, das Getriede*